

Úmluva o právech dítěte v právním řádu ČR

Dvacáté století objevilo hodnotu dítěte, aneb jak jsme ji objevovali u nás

Mgr. et Mgr. Daniel Hanuš

Ochrana práv dítěte má v České republice letitou tradici. V minulosti byla právní úprava ochrany práv dítěte smíšená, a obsažena tak v normách soukromoprávních i normách veřejnoprávních. Již v 19. století došlo k přijetí Všeobecné konfederace práce, která vymezila zákaz dětské práce. Z dalších mezinárodních dokumentů je potřeba jmenovat některé pro ochranu práv dítěte zvláště významné. V roce 1924 byla v Ženevě ligou národů přijata Deklarace práv dětí, jež zavazovala členské státy poskytovat nejlepší péči a podmínky pro rozvoj dětí.

V roce 1959 pak Spojené národy schválily Chartu práv dítěte (dále též „Deklarace“), která znamenala prosazování optimálního vývoje dítěte, a to především v péči svých rodičů. Ochrana práv dítěte jsou v Chartě věnována dvě zvláštní ustanovení a týkají se ochrany před jakýmkoliv zneužíváním, ubližováním a zanedbáváním, obchodu s ním a vykořisťováním, diskriminací i práva být mezi prvními, komu je poskytnuta ochrana a pomoc. Důležitá byla Charta z hlediska medicínského práva. Jedná se v podstatě o první z právních dokumentů, který zohledňuje význam prenatálního, perinatálního a postnatálního období a kvalitní péči o plod a dítě, či také péči o matku před a po narození dítěte.

Nejvýznamnějším dokumentem týkajícím se ochrany práv dítěte, a to s ohledem pouze na dítě, se stala Spojenými národy roku 1989 vyhlášená Úmluva o právech dítěte (dále též „Úmluva“). Její význam spočívá zejména v tom, že všem dětem na celém světě přiznává lidská práva a účastnické státy zavazuje k právnímu zakotvení principů Úmluvy ve svém zákonodárství. Okruhy ochrany práv, které zohledňuje, jsou zejména zabezpečení nejlepšího zájmu a prospěchu dítěte v každé situaci, zamezení jakékoliv diskriminace a respektování vlastního názoru dítěte. Důležitými dokumenty jsou pak celkem tři opční protokoly, které zesilují význam ochrany práv dítěte ve specifických situacích a tvoří neméně důležitou součást Úmluvy. Byla to právě Úmluva, která ve svém čl. 1 vymezila, kdo se rozumí dítětem. Dalším významným mezinárodněprávním dokumentem, který cílí zejména na péči o dítě, se stala Světová deklarace dítěte o jeho přežití, rozvoji a jeho ochraně z roku 1990.

Současnou společnost můžeme označit za pedocentrickou, tedy na dítě zaměřenou s ohledem na jeho práva a ochranu nejlepšího zájmu dítěte. Z hlediska vývoje naší právní úpravy týkající se ochrany dítěte a rodiny je potřeba zmínit Ústavu z 9. května 1948. Ta, mimo jiné, zakotvila rovnost mužů a žen v rodinném a společenském životě, zrovnoprávnila manželské a nemanželské děti, zavedla ochranu manželství, rodiny a mateřství. Ústava z 9. května 1948 byla také podkladem pro kodifikaci nového kodexu československého rodinného práva v podobě zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném,

který nabyl účinnosti 1. 1. 1950. Nejvýznamnějším právním předpisem týkajícím se rodinného práva byl zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů, jež nabyl účinnosti 1. dubna 1964. Tento rodinno-právní kodex zůstal i po mnoha novelizacích v účinnosti bezmála 50 let a jednalo se o právní normu soukromého práva, která znamenala moderní pojetí právní úpravy týkající se rodinného práva.

Dnes jsou ustanovení zákona o rodině, který byl zrušen, integrována zejména do II. části občanského zákoníku (zák. č. 89/2012 Sb.). Vlivem ústavněprávních změn po roce 1989 došlo také k přijetí Ústavy ČR (úst. zákon č. 1/1993 Sb.) a Listiny základních práv a svobod jako dvou nejdůležitějších ústavních předpisů, které zohlednily mimo jiné práva dítěte. Kromě toho bývalá ČSFR dne 30. září 1990 podepsala Úmluvu o právech dítěte, která byla vyhlášena jako sdělení Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 104/1991 Sb., o Úmluvě o právech dítěte.

Významnou tradici v českých zemích má také sociálně-právní ochrana dětí. Nejprve byl výkon této činnosti svěřen referátům národních výborů. V 50. letech 20. století byla tato činnost omezena zejména na výkon hromadného poručenství a opatrovnictví. Důsledně tuto činnost začalo později metodicky a koncepčně realizovat Ministerstvo práce a sociálních věcí (založeno již v roce 1968) a to včetně legislativní úpravy oblasti sociálního zabezpečení. Ochrana práv dítěte v českých zemích vycházela z výše zmíněných mezinárodních dokumentů, přičemž jejich implementace nabrala rychlý spád a to v důsledku politicky, hospodářsky a společensky se měnících poměrů. Z hlediska právní úpravy nebyla tato implementace jednoduchá a to z toho důvodu, že se změnou poměrů souvisela rozsáhlá změna právního řádu. Významným legislativním počinem bylo zejména přijetí zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, který vymezuje činnosti a výkon sociálně-právní ochrany dětí s ohledem na ochranu práv a oprávněných zájmů dětí. Implementace Úmluvy v legislativě ČR se projevilo jak v oblasti veřejného práva, tak v právu soukromém.

Čl. 1 (Úmluvy) věková hranice zletilosti, kterou vymezila Úmluva pro dítě, se odrazila v úpravě zletilosti v občanském zákoníku.

Čl. 2 obecná ochrana základních lidských práv se projevila zejména v Listině základních práv a svobod.

Čl. 3–5 zájem, blaho dítěte, ochrana jeho práv – obecně právní řád ČR, občanský zákoník.

Čl. 6 právo na život upravené – čl. 6 Listiny.

Čl. 7–8 právo znát svůj genetický původ, právo na státní příslušnost – roztržštěno ve veřejnoprávní i soukromoprávní úpravě, zákon o státním občanství (186/2013 Sb.)

Čl. 9 právo na rodičovskou výchovu a péči se projevilo v čl. 32 odst. 4 Listiny v jednotlivých zákonných normách pak v zákoně o rodině (94/1963 Sb.), dnes v občanském zákoníku (89/2012/ Sb.) a v procesních ustanoveních občanského soudního řádu („OSŘ“) (99/1963 Sb.).

Čl. 10 právo dětí a jejich rodičů opustit kteroukoliv zemi a vstoupit do své vlastní za účelem sloučení rodiny – zákon o azylu (325/1999 Sb.).

Čl. 11 týkající se přemísťování a prodeje dětí do zahraničí se promítlo do §§ 169, hlav III a IV trestního zákoníku (40/2009 Sb.).

Čl. 12 a 13 Úmluvy týkající se svobody projevu se zrcadlí v čl. 17 a 18 Listiny a v ustanoveních týkajících se zákonného zástupce dítěte u soudu v rámci OSŘ (99/1963 Sb.)

Čl. 14 Úmluvy týkající se práva na svobodu myšlení, svědomí a vyznání se projevil v Listině v čl. 15 a 16.

Čl. 15 Úmluvy právo na svobodu sdružování a shromažďování je reflektován Listinou v čl. 19 a 20 právo pokojně se shromažďovat a svobodně sdružovat ve spolcích, společnostech apod.

Čl. 16 Úmluvy – Právo dítěte na soukromí upravuje Listina v čl. 7, čl. 10, čl. 13. Čl. 18 Úmluvy – oba rodiče nesou společnou odpovědnost za výchovu a vývoj dítěte zohledněno v hlavě II občanského zákoníku (např. §§ 687, 692, 693, 855 a násl.).

Čl. 19 Úmluvy – ochrana před týráním a zneužíváním upravuje Listina v čl. 7 a hlava II a III trestního zákoníku.

Čl. 20 a 21 Úmluvy – právo na náhradní péči upravuje občanský zákoník § 794 a násl. (osvojení), § 958 a násl. (pěstounství), § 971 a násl. (ústavní výchova), zákon o sociálně-právní ochraně dětí, zákon o mezinárodním právu soukromém (91/2012 Sb.).

Čl. 22 Úmluvy – právo na ochranu dítěte jako uprchlíka upravuje zákon o azylu (325/1999 Sb.).

Čl. 23 – 27 právo na přežití dítěte postiženého, sociálně slabého a jinak znevýhodněného – obecně právo sociálního zabezpečení.

Čl. 28 právo na vzdělání – čl. 33 Listiny (vyhláška MŠMT 72/2005 Sb. a 73/2005 Sb.).

Čl. 29 Právo na rozvoj v duchu Charty OSN a humanismu – školský zákon (561/2004 Sb.).

Čl. 30 – právo dítěte jako příslušníka menšiny – Listina, hlava třetí, čl. 24 a 25 menšinový zákon (273/2001 Sb.). Čl. 30 – ochrana před vykořisťováním a zdraví nebezpečnou prací, věková hranice pro počátek zaměstnání a úprava pracovní doby – zákoník práce (262/2006 Sb.).

Čl. 33 – ochrana před užíváním narkotických a psychotropních látek a obchodování s nimi – trestní zákoník § 204 podání alkoholu dítěti, § 274 ohrožení pod vlivem návykové látky, § 283 nedovolená výroba a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami a s jedy, § 287 šíření toxikomanie atd.

Čl. 34 ochrana před sexuálním zneužíváním trestní zákoník § 187 pohlavní zneužití, § 189 kuplířství, § 201 ohrožování výchovy dítěte, § 202 svádění k pohlavnímu styku.

Čl. 35 ochrana před únosy a obchodování s dětmi – trestní zákoník § 169 svěřením dítěte do moci jiného, §§ 170, 171 zbavení osobní svobody, omezování osobní svobody, § 200 únos dítěte a osoby stížená duševní poruchou.

Čl. 36 ochrana před vykořisťováním – Ústava/Listina.

Čl. 37 ochrana před mučením, krutými tresty apod. – Listina čl. 6 – zákaz trestu smrti, čl. 7 zákaz mučení, krutého nelidského a ponižujícího zacházení, čl. 8 – ochrana před nezákonným zbavením svobody; trestní řád (141/1961 Sb.) – nutná obhajoba, právo na obhajobu.

Čl. 39 – podpora tělesného, duševního zotavení a sociální integrace zanedbávaného dítěte – zákon o sociálně právní ochraně dětí.

Čl. 40 práva dítěte v trestním řízení – trestní zákoník, trestní řád a zákon o soudnictví ve věcech mládeže (218/2003 Sb.).

Čl. 41 kolizní norma podporující práva dítěte v jiném právním řádu či mezinárodním právu – zákon o mezinárodním právu soukromém.